

821.511.141(497.11).09

Mák Ferenc

KALAPIS ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM (V.)

Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (V.)

A szerző Kalapis Zoltánról, vidékünk kiváló művelődéstörténeti kutatójáról és annak munkásságáról írt tanulmányt, aki a Magyar Szó „terepjáró” újságírójaként a bánági szórványmagyar-ság pusztuló portáinak rendetlenségében botlott először olyan kérdésekbe, amelyek az egyéni sorshelyzeteken túl a közösség jövőjének kilátástalanságát is megmutatták.

Kalapis Zoltán a Bánát krónikásaként indult, és roppant gazdag kutatói pályája során minduntalan e tájra tért vissza, úgy rendezve maga köré a magyar „lentséget”, hogy benne a teljes nemzeti történelem mutassa meg valódi szépségeit és ma már nem sejtett gazdagságát. Számára azonban láthatóan a történelem fogalma több, bővebb, mint amit a história eszmetörténete fogalomként, változó tartalommal ugyan, de mégis egységes struktúráként meghatározott és leírt. Szemléletének középpontjában két – minden esetben tágítható – princípium áll: a tárgyiasult történelmi emlékezet és az alkotó szellemek életműve.

Kulcsszavak: a délvidéki magyarság története, Kalapis Zoltán, kisebbségi lét.

A Délvidék tragédiájának eredendő okait minden bizonnyal abban kell látni, hogy a hódoltság alól felszabadult területeket a mindenkori magyar politika nem volt képes a magyar államtesthez integrálni. A Temesi bánágot, Bács-Bodrog vármegyét és Szlavónországot a magyarság az 1526-ban bekövetkezett nemzeti szuverenitásának elvesztése, majd az 1718 után követő helyreállítási kísérletek sikertelensége után immár soha nem tudta sem belakni, sem magyar kultúrtájjá tenni; hovatovább pozíciói megszerzésében és megőrzésében egyre kevésbé volt erőteljes és életképes partnere a határozott osztrák-német, szerb és oláh törekvéseknek. A Mária Terézia, de még inkább II. József betelepítési törekvéseit követően az alvidéken megjelenő új honfoglaló magyarok közössége a nemzeti kultúra és hagyományok tekintetében is a pusztába, a lápvilágba érkezett. Honfoglalási kísérlete során a magyarság ezen a tájon nem lelt vállalható és folytatható hagyományokra – a virágzó délvidéki középkor alkotóelemeivel – váraival, kastélyaival, kolostoraival és borvidékeivel – együtt semmisült meg, leomlott, mint az ostromlott várfal. Az aracsí Pusztatemplom, a bácsi reneszánsz központ, a szlavóniai kolostorok sora, a titeli káptalan, a Temesvártól Záraig húzódó kétszeres katonai erődrendszer valamennyi bástyája romokban hevert, az életnek jele sem volt a málladozó falak között. Erre a területre ér-

keztek az új honalapítók. Kevésbé érthető, hogy az érkezők miért nem őrizték meg otthonról magukkal hozott hagyományait, értékrendjüket és kulturális örökségüket, miért tűnt el alig egy emberöltő alatt a dunántúli, kunsági és jászági magyar falvak lakóinak ősi hagyományrendszere. Keserves honfoglalási kísérleteik során úgy adták fel a magukkal hozott örökséget, hogy új otthonukban nem letek helyette semmi vállalhatót. Persze, nem voltak jobb helyzetben a németek, a szerbek és az oláhok sem, a két utóbbi nemzet mégis „talajt tudott fogni” a déli peremvidéken.

Hogyan is nézett ki az a középkori örökség, amelynek pusztulása az 1526-os csatavesztéssel Mohácsnál a kezdetét vette, s oda vezetett, hogy a XVIII. század elejére az új honfoglalók mocsárba süllyedt vár- és városfalakon kívül semmi egyebet nem letek? Ezzel a kérdéssel Kalapis Zoltán tájtörténeti kutatásai során igen hamar szembesült. A nagy-nagy újrakezdések számbavételekor minduntalan a hagyománytalanság – és az ebből eredő talajvesztettség – gondjaival kellett találkoznia. Azt kellett látnia, hogy a telepés falvak lakói számára nem volt befogadó kultúra, nem volt lehetőség a közösségi integrálódásra; nem volt olyan helyi hagyomány, amibe megkapaszkodhattak volna. Ahol a telepés tanyát ütött, ott a saját telkén előlről kellett kezdenie mindent, s ha elüldözték a még meg sem hódított birtokáról, mérföldekekkel odébb kezdetett újra mindent. Mit tekinthetett a sajátjának? Egynéhány imádságot, ünnepi szokást, népdalt és népmesét, a konyhája ízeit, babonáit és viseletét – mindezt persze törekeny formában, mert ősei óvó és fegyelmező tekintetét sem érezte magán. Ha megsértette a börtöt, vagy a vasárnapi munkavégzés tilalmát, nem volt, aki figyelmeztesse, nem kellett ősei, olykor még a papjai haragjától sem tartania. Egy parttalan világban élt közösségi rend, erkölcsi fegyelem és számonkérés nélkül. Egy évszázad is elmúlhatott úgy, hogy sem temploma, sem fegyelmező oltárképe nem volt, és mire lett, már imáit is elfelejtette. Iskola iránti igénye nem volt, mert nem nyíltak előtte olyan távlatok, amelynek befutásához műveltségre lett volna szüksége. És mire a saját erejéből templomot emelt és iskolát épített magának, megtelt körülötte a világ idegenekkel. A középkori Magyarország pedig jószerével még az írástudók emlékezetében sem élt.

A délvidéki magyarságnak Trianon után szinte történetírója sem volt, Szentkláray Jenő, Iványi István, Dudás Gyula és a velük egy időben munkálkodó történészeink az 1880-as éveket követő mintegy három évtized során ugyan még nemzeti történetírásunk legmagasabb követelményeinek megfelelően alkották meg tudományos életművüket, haláluk után azonban nem akadtak tanítványok, akik a nyomukba léphettek volna, arról nem is szólva, hogy 1920 után a magyar történetírásnak helye sem volt a királyi Jugoszláviához csatolt területeken. Így azután az egykor virágzó magyar középkornak sem akadt értő kutatója. Bármennyire is meglepő, de tény, hogy kereken fél évszázadnak kellett elmúlnia ahhoz, hogy 1970-ben megjelenjen az első középkori emlékünkel foglalkozó

könyv. Berecz Sándor óbecsei néptanító a temerini plébániahivatal segítségével ekkor jelentette meg a *Pusztatemplom, egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története* című történeti munkáját – az első olyan tudományos művet, amely vidékünk jeles középkori műemlékének történetét dolgozta fel. A bencés apátság emlékének feltárása azonban több, mint az idők során eltűnt katedrális emlékének a megidézése. Berecz Sándor a Pusztatemplom sorsán keresztül részletesen bemutatta a honfoglalást követő egyházalapítási törekvéseknek a vidékünkön történő megjelenését, Gellért püspök kolostorépítő igyekezetét, a kolostori kultúra kiteljesedését, majd a tatárjárás során bekövetkező megsemmisülését, a megújulási kísérleteket és a török hódítás jelentette végső megszűnését. Amikor 1922 őszén fiatal tanítóként a Pusztatemplom közelébe került, kiderült, hogy a környék lakói semmit sem tudnak a katedrális romjainak történetéről. „Amikor aztán magam is meglátogattam az ódon falakat, ellenállhatatlan vágyam támadt megtudni róla mindent, ami emberileg lehetséges”¹ – írta könyvében a szerző a történeti kutatásainak indítékáról. A középkor monumentalitása előtti főhajtás készítette megszólalásra, amikor a következő vallomást vetette papírra: „Mennyire eltörpül az ember évezredes falai mellett! A szél átfütyült csonka tornyán... és a régi dicsőségről mesélt. S a táj ragadozó madarai, kuvik, gyöngybagoly tanyát ütöttek benne. Vijjogva keringtek körülötte. Fáin vércsék tanyáztak. Telkén majdnem kizárólag lombos akácok nőttek, csak néhány satnya tölgyet és juhart láttam köztük.” Különös szeretettel és balladás borzongással szólt arról a kőkecskéről, amelyről a táj lakói beszéltek, s amelyet a földművesek a boronáikra tettek nehezeknek, mígnem egy angol tudós a magával hozott kulccsal kinyitotta, és benne igen sok aranyat talált. Lám, a legenda ma is ott lebegett a romok felett.

Berecz Sándor munkája a legkiválóbb történetírói hagyományokra emlékeztet. A felkutatott forrásokat biztosan kezelte, miközben történészi képzelete is emelkedetté tette a művet. Különös erénye, hogy a középkori irodalom ismerete mellett gazdagon élt a délvidéki történetírók műveiben fellelhető ismeretanyaggal is, bőségesen idézve a nagy elődök, Szentkláray Jenő, Érdújhelyi Menyhért, Dudás Gyula és Borovszky Samu műveiből. Ő volt az első, aki kisebbségi sorsunkban őszinte megindultsággal fordult múltunk középkori eseményei felé.² Őt csupán Nagy Sándor követte, aki 1974-ben a dombói apátság régészeti feltárásainak történetét írta meg, másfél bekezdésnyit időzve a IV. Béla alapította belakúti apátság és a Szent György tiszteletének szentelt dombói bencés apátság történeténél is.³ További másfél évtizednek kellett elmúlnia, hogy 1990-ben délvidéki kutató tollából újabb, a magyar középkorral foglalkozó mű jelenhessen meg. Ekkor tette közzé Rokay Péter *Salamon és Póla* című elragadóan gazdag történelmi és művelődéstörténeti monográfiáját.⁴ Egy évszázadokon át elhallgatott, vitatott és eltagadott történet felderítése során Rokay Péter történész a magyar középkorkutatás legkitünőbb művelői méltó követőjének bizonyult. Egy

néptanító, egy régész, és egy történész munkája tekinthető tehát előzménynek, amikor Kalapis Zoltán figyelme a magyar déli peremvidék középkori történelmére fordult.

Szerzőnk az *Olthatatlan máglya a Balkán-félszigeten* (1989) című tanulmányában foglalta össze a legteljesebben a magyar középkorról alkotott képét. „Az elerőtlenedő Bizánc helyébe a XIV. század derekán a Magyar Királyság lépett, amely Nagy Lajos idején nagyhatalommá vált, birodalma a Balti-tengertől az Adriáig terjedt. Terjeszkedésének az egyik iránya a Balkán-félsziget volt, meg hát az Adria is. Ennek egyik láncszeme a Morava és a Drina közötti Macsóti bánság létrehozása, a bosnyák–magyar szövetség megteremtése, az adriai városok, Zára (Zadar), Sebenico (Šibenik), Spalato (Split) bekebelezése, a raguzai (dubrovniki) köztársaság behódoltatása volt. Erről az északról jövő veszélynek is erőteljes ideológiai színezete volt: Nagy Lajos mint a katolicizmus védelmezője lépett fel az eretnekek, a szakadárak, azaz a keleti egyház ellen. (...) A letűnt Bizánc után tehát Magyarország lett az »ügyeletes« nagyhatalom a Balkán-térségben, minden itteni és közeli államszervezet – a havasalföldi fejedelemség, a három, majd két részre szakadt Bulgária, az ugyancsak több részre hullott szerb birodalom, a bosnyák királyság – hivatalosan is elismerte függő viszonyát a középkori magyar állammal szemben.”⁵ Fényes dinasztiák kora volt a magyar középkor, s a birodalmi politikának és a közéletnek a déli vármegyék is szervesült részét képezték.

Kalapis Zoltán a magyar középkor felé fordulva is hű maradt történetírói szándékához: táj- és népiségtörténetet írt, egy közösség talajvesztésének a történelmi időkből eredő okait kutatta. Nem véletlen, hogy a középkorba visszavezető utat is ott lelte meg, ahol oknyomozó kutatásainak az igazi területére bukkant: a gazdaságtörténetnek azon a mezsgyéjén, amelynek a nép életét meghatározó tényei *A Monarchia legnagyobb búzavására: Törökbecse* (1996–1997) című átfogó jelentőségű tanulmányának megírását is eredményezte. *Az utolsó tiszai komp* (1983) páratlanul szép és átfogó leírását adja annak a világnak, amelyben a középkori magyar kultúra gyökeret engedett és szárba szökken. Meglátása szerint a közlekedésben és az áruszállításban, a piacok elérésében a folyami átkelőknél, ezen belül a tiszai réveknek meghatározó szerepük volt, olyannyira, hogy egy biztos gázló hadászatiilag is elsőrendű jelentőségűnek bizonyult. Az átkelőhelyek kompjára társadalmi-gazdasági jelentősége volt, Révkanizsa, Zyntarév, Moholréve és Mokrinréve ugyan az okiratokban legtöbbször hadtörténeti eseményeket jeleznek, ám nem kisebb ennél a békés időkben betöltött szerepük sem. Annak alapján, ahogyan ezek a folyami átkelők a középkor évszázadaiban működtek, az Alvidéknek a teljes magyar társadalmát megrajzolható. Györffy György *István király és műve* című munkájában hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar feudális állam megalakulása idején az egész országra kiterjedt vámhálózat működött, amely több száz révészt és az 50 vár-

megyében legalább félezer vámost foglalkoztatott. Ők „a király szolgáló népei voltak, mivel eleinte a vám-, rév-, híd- és vásári jövedelmek az uralkodót illették, az udvari szervezet részei voltak. Csak a XIII. és a XIV. században kerültek az egyházi és a magánbirtokosok kezébe, a nekik adott királyi kiváltság alapján. (...) Ahogy nem volt eltérés a vízi járművek esetében, úgy a révszolgálatot is meglehetősen egységesen rendezték a középkorban. A révészek, a kormányosok, a csónakosok szinte kivétel nélkül a szláv népességből kerültek ki, a vámosok pedig izmaelita böszörmények voltak. Ezekre az utóbbiakra volt rábízva az állam pénzigazgatása is” – írta Kalapis Zoltán a padéi komp történetét bemutató színes tablójának bevezetőjében.⁶ Az átkelőhely jelentőségének részletes bemutatását a vízi járművek és alkalmatosságok, majd a körülöttük szolgálatot teljesítők felvonulása követte, amellyel a tanulmány írója a révek táján kialakult mozgalmas világra vetett fényt. A királyi és főúri érdekeltségek részletezése révén a korabeli gazdálkodási, halászati, vadászati tevékenység jelentőségére hívja fel a figyelmet, továbbá mindazon „segédszemélyzet” – a méhész, a solymász, az agarász, a pecér, a hódvadász, a sóforgalmazó, a bortermelő – szerepére és feladatára, akiknek nélkülözhetetlen helyük volt a középkori magyar társadalomban és a gazdasági életben. Figyelmét nem kerülte el a honfoglaló magyar törzsek elhelyezkedésének a kérdése sem, amire az okmányokban őrzött, a mai valóságban már egyáltalán nem, vagy csak helyel-közzel élő helynevekből következtet. A történelmi előzmények részletes áttekintése után jutott el a szerző a padéi komp történetének és a vidék lakossága életében betöltött szerepének a bemutatásához. Kalapis Zoltán biztos léptekkel jár a középkori tiszai átkelőhelyek vidékén, mintha bánáti riportútjainak egyikéről készítené élménybeszámolót. ***Az utolsó tiszai komp*** című tanulmányának a középkori életet bemutató része az igazán ihletett Kalapis-tanulmányok legszebbjeit idézi. Az élet megélhető formáit kereste, mint az az ember, aki maga is fogódzót keres annak a cérnaszáznak a mentén, amely a jussát jelenti, és amellyel még kötődik a tájhoz. Akinek elegendő akár egy téglá is, hogy merész lendülettel felépítse a középkori magyar kultúra csodálatos katedrálisát.⁷

Amíg a szerző az Alvidék újkori évszázadainak történetét elsősorban a ki-magasló személyek életművében, az eredményeik révén máig ható nagy teljesítményekben véli megragadhatónak, addig a térség középkori históriáját inkább a történelmi műemlékek létrejöttének és sorsának – kiváltképpen utóéletének – bemutatásával szeretné elérni, azzal, hogy minden alkalommal rámutat: az elhagyatott és pusztuló műemlékeink sorsa a történelmi örökségünkhöz való viszonyulásunkról is árulkodik. ***Az aracsi Pusztatemplomról*** (1993) szóló tanulmányának bevezetőjében Ipolyi Arnoldot, a jeles művészettörténészt idézte, aki 1861-ben mutatott rá: „Nemzeti kultúránknak vannak századai, amelyekről egy sort nyelvünkön nem vagyunk képesek felmutatni, míg ugyanezen századokból magas műveltségi állapotot tanúsító számos műemlékünk maradt ránk.”

A megállapítás pontosan ráillik az aracsi Pusztatemplomunkra, és mindazokra az elpusztult vagy valamilyen formában megmaradt, részben felfedett vagy még fel nem tárt, a történelmi forrásokban emlegetett vagy elhallgatott építészeti emlékekre is, amelyek a honfoglalás és a magyar államiség megteremtésének első három évszázadában jöttek létre a Délvidéken. Ebben a tekintetben önismeretünk alpművei, az oroszlánosi monostor, a titeli káptalan, a zimonyi vár, a dombói apátság, a kői (bánmonostori, bánostori) főesperesség és püspökség, a bácsi érseki várpalota, a monostorszegi (bodrogmonostori, bodrogszigeti) pálos kolostor épületegyüttese egyidősek az aracsi romokkal, „társai a társtalanságban”. Valamennyinek különös figyelmet szentelt a történetíró *Történelem a föld alatt* (1995) című könyvében. Az aracsi Pusztatemplom főséges romjainál Csanád és Ajtony véres háborúira, a terület első püspökére, Szent Gellértra, valamint a bencés rend magyarországi térhódítására emlékezik a szerző, az oroszlánosi monostor mélységesen hallgató forrásaiból annyi olvasható ki, hogy a kunok pusztítása nyomán a XIV. században ugyancsak a bencések építették újjá, az pedig, ahogy mára teljesen eltűnt a föld színéről, „átperzsel a századokon, »égési sebek«-et ejt”. Kalapis Zoltán ebben a tanulmányában fogalmazta meg egyik legszebb, az utókorra örökségül hagyott hitvallását: „Még az a szerencse, hogy ami egyszer volt, az nem tűnik el sohasem egészen nyomtalanul, valamilyen töredék, apró jel csak marad az utókorra: egy ősi szó, egy cserépdarab, egy élőlény nyoma a megkövesedett agyagban. (...) Csak remélni tudjuk, hogy hamarosan világra jön, vagy talán már meg is született az a régész, aki majd önszántából (vagy megszállottan?), a társadalmi támogatás, egy esetleges nemzetközi összefogás reményében, nekivág a kutatómunkának, a négy említett középkori építészeti emlék – Oroszlánmonostora, Aracsmonostora, Galádmonostora, Kanizsamonostora – feltárásának. S általában is majd annak a kornak a bővületébe kerül, amikor ez a vidék a letelepedett kabarok, azaz a fekete magyarok és a bolgár-szláv őslakosság közös szállásterülete, a kazár-alán-kalíz kultúrkör és az ósláv kereszténység egybefonódásának helye, a bizánci görög és a római latin egyház terjedésének érintkezőpontja, a keleti és a nyugati világ hol burkolt, hol nyílt mérközésének egyik sajátos színtere volt.”⁷⁸ Mélyen ihletett sorok ezek a választott szülőföldről, az olyannyira szeretett táj történetéről.

Szerémségi Bazaközben, az emlékezetből kihullott történelmi tájon egy elfelejtett középkori emlék, a maróti Boldogságos Szűzről elnevezett templom ódon falainál a történész egyszerre idézi meg Maróti Jánosnak, Zsigmond király egyik leghűségesebb emberének alakját, aki „nem az esze, hanem az ökle révén” vált ismertté, és Vörösmarty Mihály *Marót bán* című hősi eposzát. A templom egyes részei, a források szerint, már 1242, a tatárjárás előtt is álltak. „Azonos korúak lehetnek tehát a sokkal jobban számon tartott dombói apátsági templom maradványaival (első említése 1237-ben) és az aracsi Pusztatemplom romjaival (1256). De együtt említhető a valamivel korábbi bácsi ferences temp-

lommal, annál is inkább, mert az egyik is, a másik is ma is áll, kövei nincsenek szétszórva. Ennek az utóbbinak monumentális tornyát, a bácsi kolostori krónika szerint, 1169 és 1188 között emelték a Jeruzsálemi Szent Sír-rend szervezetei, lovagjai.⁹⁹ A maróti templom azonban olyannyira kihullott az emlékezetből, hogy egy-két műemlékvédelmi leltár kivételével, már a XIX. századi művészet-történeti szakkönyvek sem tartják számon. S a velük egykorú belakúti apátság sem idézi fel ma már senkiben a francia hagyományokra épített szerémségi borkultúra, szőlőgazdálkodás, kertészkedés és kereskedés emlékét. A történész úgy véli: a pétervárad-i erődítmény helyén egykor létező kolostor jelentőségének „dokumentálását persze nem várhatjuk az ásatásoktól, inkább a levéltári bűvárkodásoktól, ha majd egyszer a középkori kutatásokra lesz több erő, pénz és akarat”.¹⁰ A mintegy fél száz középkori vár és erődítmény közül az ősi bácsi, titeli, galádi, törökbecsei, nagybecskereki, pétervárad-i és verseci vár történeti forrásait kutatja a történész. Középkori történelmünk egyik eseménydús színhelye volt a titeli káptalan, amely egyben a déli országrész egyik legfontosabb hiteles helye volt. A káptalanok közjegyzői feladatokat is elláttak, okleveleket állítottak ki, másolták, hitelesítették őket, s egy példányukat megőrizték levéltárukban. „A káptalan világi papi testület volt, kanonok méltóságot viselő egyházi személyek népesítették be, s attól függően, mi volt a megbízatásuk, nevezték őket olvasó-, éneklő-, dékány- és örkanonoknak. Élükön a prépost állt. Egyik legfontosabb feladatuk a papképzés volt, vidékünkön öt ilyen iskola látta el ezt az oktatási szerepet: a csanádi, a bácsi, a kői (Bánmonostor, a mai Bánostor), a hájszentlőrinci (elenyészett helység Bezdántól északkeletre) és a titeli.”¹¹ Egy másik, ősi káptalani székhelyen, Csázmán nyugszik ma is Kálmán herceg, IV. Béla király édestestvére, Szlavónia hercege, a Dráván túli részek egykori kormányzója, akit valamikor 1241. május 18-a után helyeztek örök nyugalomra.¹²

Mint ahogyan szlavóniai sírhelyén, a lepoglavai pálos kolostorban pihen egy másik horvát-szlavón bán, a nagy Mátyás király fia, Corvin János is, aki már a törökkel vívott végvári csaták egyik legvéresebbikében szerzett halálos sebet. Schönher Gyula *Hunyadi Corvin János* (1894) című munkájában így írt róla: „...örökségéhez tartozott az országrész legszebb, legtermékenyebb vidéke, a nagy kiterjedésű zágorjei grófság. A zágrábi, kostelji és ivaneci hegységek közt elterülő dombvidék, a »hegyentúli tartomány«, buja legelőivel és gabonaföldjeivel, s bor- és gyümölcsstermő kertjeivel tíz hatalmas várat uralt maga felett.” A fenséges, fejedelmi táj puhány uralkodója – így jellemezte őt Kalapis Zoltán, miután hosszan részletezte, miként szorították ki őt a tülekedők a nádori poszt várományosainak sorából. Corvin János akár kárpótlásnak is tekinthette, hogy a rendek megtették őt horvát-szlavón bánnak, jóllehet, ha belegondolt, a száműzetésen kívül helyzete újabb csapást hozott számára, hiszen végvári vitézségének igazi próbatételét jelentette, hogy jórészt neki kellett előteremtenie a török elleni háborúk költségeit. „A Magyarország felé vezető hadiutakat az idő tájt kettős

végvári vonal védte, mindkettő a Délkeleti-Kárpátoktól, illetve a dél-magyarországi (bánsági) hegyvidéktől az Adriáig terjedt. Az északibb, Karánsebest és Lugost érintve, Temesváron és Péterváradon át haladt Bihács felé, s Zenggnél (Senj) ért a tengerhez. A délibb ugyancsak Krassó-Szörény vármegyéből indult ki, s az Orsova–Nándorfehérvár–Szabács (Šabac)–Jajca sávon ment a dalmát partokig, s a Klissza falainál fejeződött be. Az említett várak voltak a védelmi rendszer fő pillérei, előttük, körülöttük és mögöttük azonban még egy sereg kisebb-nagyobb erősség egészítette ki ezt a véderőt. Így például a Boszniát és Dalmáciát összekötő líkai tartományban és a knini (Tinnin) comitatusban, azaz a Bihács és Zengg közötti térségben, Pesti Frigyes szerint (*Az eltűnt régi vármegyék*, 1880) »72 várrom szól Magyarország történetéről«. Egy részüket még IV. Béla idején, azaz a tatárjárás után építették, s a horvát főurak sásfészkei voltak.⁷³ Az úr 1504. évében Corvin János herceg, a szlavón-hotvát bán, az ország egyik vezető zászlósurá csalódottan és soha ki nem aludt részegségében, a másnaposság ízével a szájában csatába indult a környéken felvonuló török hadak ellen. A nagyobbrészt helyi jellegű, de nem kevésbé véres háborúknak színhelye többnyire Bosznia és részben Horvátország és Szlavónia volt, a török betörésektől függően. Hadba vonulásának leírásakor a szépíró Kalapis Zoltán rótta a sorokat: „A krapinai és a lepoglavai vár tövében összesereglett hadinép a felszerelés ellenőrzése és kiegészítése után sátrat bontott, és elindult dél felé. Mintegy ezer lovas és több mint kétezer gyalogos kígyózott hosszú menetoszlopban. A krapinai várnép órák hosszat bámészkodott a vastag falakról, a kastély egyik ablakában mintha megjelent volna a szépséges Frangepán Beatrix két gyermekével, Erzsébettel és Kristóffal. A menet élén banderialis zászlókat lengetett a szél, utánuk a herceg fegyelmezett lovasbandériuma verte fel a port. Az élen, hú embereinek a gyűrűjében, Corvin János lovagolt. Sápadt arcát részben eltakarta a sisak, mivelhogy orrvédővel, puha anyaggal bélelt nyakvérttel volt ellátva. Az acélból készített mellvért fölött díszes köpenyt viselt, amely bő redőkben hullott az ugyancsak pompás nyeregtakaróra, a csábrágra. Derekéra övezve egy drágakövekkel kirakott tör függ, többi fegyverét három apród viszi: kardját, kopjáját és téglá formájú pajzsát. Ennek mezejét szinte teljesen betölti a Hunyadiak hercegi koronával ékesített hollós címerének színes rajza.⁷⁴ E pazar lovagi felvonulás leírása bizonyítja a legékesebben, mennyire ismerte Kalapis Zoltán a magyar középkor történetét, nemcsak a várak és védvonalak világában, a kolostorok és apátságok, vagy éppen a királyi udvar belső rendjében mozgott otthonosan, de biztos kézzel rajzolta meg a háborúba induló seregek színes kavalkádját, az öltözködés, a fegyverviselés, a hercegi udvartartás rendjét is. Corvin János alakját ez esetben nem a történetíró, hanem a krónikás elevenítette meg – amolyan kései Tinódi Lantos Sebestyénként. Ebben a tekintetben úgyszintén egyedülálló az, ahogyan a „szemtanú” a törökök gyülevesz hadát lefestette.

A végzetes csatára – váratlan rajtaütés formájában – „Knin alatt, ahol a Kerka völgye valamelyest kiszélesedett”, ott került sor. „Az előőrsök már vagy három-négy kilométerre elhaladtak, amikor a verejtékező szertopcsián parancsára eldőrdültek a faágyúk és a mozsarak, tízesével robbantak a petárdák – némelyik sísteregve, hosszú füstfarkot eresztve cikázott végig a riadozó lovak között –, a füstköd egykettőre belepte a völgyet, s a fák lombjai között emelkedett fel az égbe.”¹⁵ Ami tulajdonképpen nem is indult ütközetnek, az rövid idő alatt véres mészárlássá fajult. Az események hiteles megelevenítéséhez valóban a krónikások tehetsége kellett. „Corvin Jánost egyre jobban hatalmába kerítette a félelem. Levegő után kapkodott, arcára kiült az iszonyú rémület. A halál szelétől megdermedt a teste, kardját képtelen volt felemelni, félő volt, hogy a nyereg is kiveti magából.” A megsemmisített magyar sereg néhány túlélője Bihács vára felé menekült, magukkal vitték a félholt herceget. „Gondterhelten találgatták, hogy miféle betegség kerülgeti: az ijedség okozta idegösszeroppanás, az alkohollal mérgezett szervezet kimerültsége, vagy valamilyen ragályos nyavalya?” Mindenesetre a remegő testre egy „galandszegélyes kabanicát is rávetettek”. Így érkeztek Bihács várának biztos falai közé. „Byhács – így írták a vár nevét –, a régi horvát fejedelmi város, már egy évszázada a Frangepánok tulajdonában volt. Corvin János felesége, Frangepán Beatrix hozományként kapta apjától, úgyhogy a fiatal pár, miután 1496 lelegején egybekelt Modrusban, az ősi családi fészekben, azonnal ide költözött. Itt töltötték a mézesheteket, de közös életük felhőtlen első éveit is. Mindkét gyermekük itt született: Erzsébet 1496 decemberében (nevét Corvin János nagyanyja, Szilágyi Erzsébet után kapta) és Kristóf 1499 augusztusában (anyjának legkedvesebb testvére, Krsto Frankopan után).” A beteg herceg azonban innen is tovább viteti magát, valami üzi, hajtja, haza akar jutni, így hát néhány nap múlva folytatják útjukat a lepoglavai kastély felé. A teljesen elerőtlenedett horvát-szlavón bán „szomját a savanykás borbolya főzetével meg fonnyadt áfonyával oltotta”.

Corvin János herceget utolsó óráiban lázalmok gyötörték, ápolói azt hitték, hogy betegsége démona annak a töröknek a képében jelent meg, aki farkaskaszával hadonászott az orra előtt, s akit tétova kezével igyekezett elhajtani. Ezért az orvosszerzetes számára a leghatékonyabb gyógyszer készítették el: vett három részecske tormát, ugyanannyi részecske retket, három szünyogot szárnyastul, három pókot, három szem borsot, három szem borókamagot, s mindezt összetörte egy porcelánmozsárban, egy darab vászonra kente, és a beteg helyekre illesztette. Hasztalan; Corvin János herceg, horvát-szlavón bán 1504. október 12-én éjjel tizenegy órakor fiatalon, harmincegy éves korában meghalt. „Néhány perc múlva megszólalt a kastély kápolnájának lélekharangja, a kora hajnali órákban pedig, a lovasküldönc megérkezése után, megkondultak a harangok a lepoglavai pálos kolostorban is. Corvin Jánossal a reménység is meghalt Magyarországon, hiszen sírba vitte a Hunyadi-legendát, az állami

megmaradás, a népi összefogás, a török elleni sikeres küzdelem esélyét. Amely azonban az ő személyével már akkor közelebb volt az ábrándhoz, mint a valósághoz. Ez a vakhit egy ideig még fia, Kristóf alakja körül pislákol, majd csakhamar végképp kialudt. (...) Corvin János egyik utolsó kívánsága volt, hogy a Krapinától mintegy húsz kilométerre eső, 1398-ban alapított lepoglavai pálos kolostorban helyezték örök nyugalomra. Ő ezt a kegyúri jog alapján sajátjának tekintette.”¹⁶ Fia, Corvin Kristóf öt hónap múlva követte apját a halálba, mellé is temették a lepoglavai monostorba. Vele végképp megszakadt a híres Hunyadiak nemzetségszálca. A Hunyadi nemzetség utolsó két sarjának tragikus pusztulását megörökítő tanulmány Kalapis Zoltán legérzékletesebb írása, mélyen átélte a középkori Magyarország reményvesztettségét, s ezt – Krúdy Gyula *Mohács* című regényét idézve – szépírói eszközökkel elevenítette meg. Forrásként azonban minden bizonnyal Thuróczy János 1486-ban nyomtatott történelmi munkája, a *Magyarok krónikája* szolgált a számára.

Corvin János herceg tragikusan korai halála az egyre nagyobb török fenyegettség idején következett be. Magyarország, a középkori nagyhatalom, a reneszánsz kultúra egyik európai centruma egyre határozottabban a perifériára került, s ott felőrldött két erősebb nagyhatalom között. A XVI. század elején az országon már nem lehetett segíteni, s ezt Brodarics István így fogalmazta meg egyik levelében: „már minden késő (...) végső veszélyben forgunk”. A teljes mértékben kiszolgáltatott országra elsöprő erővel zúdultak az oszmán seregek. Magyarország kegyetlenül véres háborúk során pusztult el, s talán még kegyetlenebb és véresebb háborúk során nem sikerült újjászületnie.

Kalapis Zoltán a Hunyadi nemzetség utolsó sarjának halála mellett a magyar reneszánsz egyik legkiválóbb alakjának a megidézésével búcsúzott a magyar középkortól. „Váradi Péter utazókocsija 1490 júliusában – a leeresztett felvonóhídon át – a bácsi vár kemény tölgyfa kapuja elé gördült” – így kezdte *Váradi Péter „selymes” bácsi vára* (2004) című tanulmányát, amelyben ugyancsak egy sok küzdelmet megélt, élete legszebb éveiben Mátyás első embereként számon tartott, majd kegyvesztett és a tömlöcöt is megjárt reneszánsz diplomata élete alkonyát mutatta be. Azzal, hogy Váradi Péter visszatért Bács várába, egyszerűen azt a világot is odahagyta, amelyben valaha – egyházi és világi tekintetben is – mérhetetlen hatalom birtokosa volt, szinte egy személyben gyakorolta és ellenőrizte a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. 1480-ban, harmincéves korában vette át a királyi kancellária irányítását, megkapta a bácsi-kalocsai érseki címet is, 1483-ban a bíbornoki kalap reményteli várományosa, az államigazgatásban pedig Mátyás első embere és személynöke volt, ami azt jelentette, a királyi jelenlétet képviselte az igazságszolgáltatásban, az országgyűlés alsó táblájának pedig elnöke volt. Majd egyszerre kegyvesztetté vált, s örülhetett, hogy fővesztés helyett Árva vára egyik cellájának lakója lett. Királyi kegyelmet követően innen tért haza bácsi várába, amely hozzá hasonlóan, ugyancsak

elhanyagolt állapotban lehetett, hiszen az elkövetkező évek során – 1501. június elején halt meg – az erődítmény és birtokai ügyeinek rendbetételén fáradozott. Reneszánsz műveltségének emlékét ma már csak az európai – elsősorban olasz – udvarokhoz írt levelei őrzik. „Oly korban élt – s ezt saját bőrén is tapasztalta –, amikor az árulás, a pártütés, az esküszegés mindennapos jelenség, amikor a kapzsiság, a tékozlás, az önzés kortünet, amikor a tunyaság, az ostobaság, az önfejűség eluralkodott.”¹⁷ Kalapis Zoltán szemében Várad Péter is a török kort megelőző, egymást váltó, „léha nemzedékek egyikének sorába tartozott”, azok közé, akik sodródtak a vég felé, képtelenek voltak gátat vetni a pusztulásnak. A török időkben Bács várát és városát – amely legfényesebb korszakában, Szent László király idején az egyházmegye központja, illetve második székhelye volt – az enyészet kezdte ki, igazi pusztulása azonban Rákóczi Ferenc délvidéki hadjáratakor következett be.

Nagy és szép volt a középkori Magyarország, mert hatalmas egyéniségek vetették meg a magyar királyság alapjait, és alkották meg a birodalmat. A történetíró előtt, aki a múltba néz, messzire fölmagasodik az Árpád-házi királyaink sora, s élükön ott áll Szent István király, aki Isten kegyelméből megteremtette a Szent Korona országát. Györffy György megfogalmazása szerint „az egész magyar történelemben nem volt még egy ilyen jelentékeny államférfi, aki szervezőmunkájával, sikeres hadviselésével, erkölcsi tulajdonságaival, családi életének példamutatásával a magyarság fennmaradásához ilyen nagy mértékben hozzájárult volna”. Törvényszerű, hogy aki Magyarország déli területeinek történetét kutatja, végül eljut István király alakjához. Kalapis Zoltán úgy látta: István király egy gazdag ország gazdag uralkodója volt. „Országá – minden feljegyzés, közvetve vagy közvetlenül azt mutatja – Európa egyik leggazdagabb államalakulata volt, a jólét, a bőség és a biztonság birodalma. Csaknem minden korabeli gazdasági ág virágzott: az állattenyésztő pásztorkodástól a földművelésig, a gyűjtögetéstől a vadászattig, a mesterségek üzéséig. Honfoglaló őseink mintegy harmincezer főt számláló lovashadsereggel szállták meg a Kárpát-medencét.”¹⁸ Ugyanakkor Kalapis Zoltán nem téveszti szem elől, hogy minden, ami István hosszú uralkodása idején beteljesedett, életműveként kikerekedett – az államalapítás, a központi államhatalom megszilárdítása, az egyházi szervezetek, a veszprémi püspökség, a pannonhalmi apátság létrehozása – az Géza fejedelem és felesége, Sarolt korában kezdődött. Az apa és a fia együttes erővel alapozták meg és hozták létre a keresztény magyar királyságot, az európai mintájú feudális államot, „bár indítékaik különböztek, cselekvőképességüket más-más rügök feszítették. Géza esetében a nyugati nyitást, a római kereszténység felvételét nem annyira a belső kényszer, inkább a politikai okok, az erőviszonyok alakulása szabta meg: országá Bizánc és a Nyugat-római Császárság harapófogójába került, döntenie kellett, ide vagy oda. Istvánt ilyen gondok már nem nyugtalanították, nála az európai irányultság már végleges volt, természe-

téből fakadó. (...) Az apa és a fiú közti különbség leginkább a hit felfogásában és gyakorlásában nyilvánult meg. Gézánál a kereszténység átvétele politikai tett volt, diplomáciai lépés, István esetében pedig meggyőződésből fakadt, úgy is mondhatnánk, hogy a bizonyosságból, a hitből, az apostolkodásból.⁷¹⁹

A történetíró Szent István „alvidéki segítőtársai” között tartja számon Asztrik apátot, aki a fejedelmi udvar hívásra 999-ben jött az országba. A szent életű főpap Géza udvarában megkeresztelte vagy megbérmálta a fejedelem fiát, Istvánt, aki az ő tanításai nyomán fogadta el őszintén és véglegesen a kereszténységet. A történeti források szerint közvetítésének köszönhető az is, hogy a reményteljes ifjú megkapta a német-római császár lányának, Gizellának a kezét. István már királyként alighanem 1002-ben az alakuló kalocsai egyházmegye első vezetőjévé nevezte ki, s főpásztori minőségben hol episcopusként (püspökként), hol archiepiscopusként (érsekként) emlegetik az oklevelek. S amíg Asztrik hajlott a világi hatalom felé, nem vetette meg annak fényeit, addig Gellért püspök maga volt a megtestesült alázat és egyszerűség. „A két főmunkatárs túlélte az uralkodót, Asztrik hat évvel, Gellért nyolccal. Láthatták tehát azt is, hogy a halála után kitört belviszály milyen végveszélybe sodorta mindazt, amihez ők is oly nagy mértékben hozzájárultak: Asztrik az Alvidéken, majd az egész Kárpát-medencében és azon túl is, Gellért pedig főleg Magyarország alsó végein. Aggodalmuk nem volt alaptalan, bár az új állam és az új egyház már akkor igen szilárd építménynek bizonyult, kiállta a széthúzó erők, dinasztikus háborúk próbáját.”⁷²⁰

Asztrik és Gellért püspökök azonban az államalapítás háborús történéseinek is tanúi voltak, mi több, részesei a legvéresebb eseményeknek, Ajtony lázadásának és István királlyal történt szembeszegülésének is. A kereszténységet elvető és a pogány hagyományokat tovább őrző birodalmát északon a három Körös (Fehér-, Fekete- és Sebeskörös) meg a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna és az Al-Duna, keleten pedig a Kárpátok nyúlványain létrehozott Szörény és Krassó földvárak határolták be. Országáa tehát nagyjából azon a területen volt, amelyet később a Temesi bánság néven emlegetnek a történeti források. „A területet már előde, az ugyancsak titokzatos származású Galád törzsfő is uralta marosi dukátus néven. Korábban keletről jövő népek lakták, ez idő tájt pedig a szilaj, háborúkban edzett, pogányságukhoz ragaszkodó »fekete magyarok« szállásterülete. Eredetük tisztázatlan. Az egyik feltevés szerint azonosak a hét magyar törzshöz csatlakozott kabarokkal, akik a kazár birodalomból való kiválásuk után kerültek segédnépként »nyolcadik törzsként« a törzsszövetségbe.” Ajtony országa gyülekezőhelye, utolsó menetsvára volt az István királlyal szemben álló erőknek, így Koppány és Gyula megmaradt híveinek is. „Az ellenállás végbástyájában szövetségesre találtak a külön úton járó, külhoni hatalmakkal paktáló Ajtonyban, de az itt élő kevert etnikumban is – a kabarokban, a bolgártörök és szláv őslakosságban, az avar töredékekben, a tarján és a várkony utó-

dokban – amely az ősvallás rendjéhez tartotta magát, Ajtony országát támogatta, az Ungria Nigrát.”²¹ 1009 körül Csanád legyőzte Ajtony seregeit, s az egész nagy kiterjedésű országrészt egyházjogilag Kalocsához csatolták, Asztrik fennhatósága alá került, előbb a kalocsai egyházmegye részeként, később marosvári, illetve csanádi püspökség néven Gellért egyházi felügyeletének részévé vált. A pogány zendülés zaja az Alvidéken, Ajtony egykori impériumában csak fokozatosan csitult el, idő kellett ahhoz, hogy a fekete magyarok alkalmazkodjanak a magyar királyság új rendjéhez, amely „azóta is, immár ezer éve, állja az ismétlődő megpróbáltatások súlyos terhét”.

A déli peremvidék története még egy szent király, Szent László uralkodásának jegyeit is őrzi, hiszen a 900 éves zágrábi püspökség megalapítása I. László király igen-igen tartósnak bizonyult műve. A Szlavóniában is „Sveti kral”-nak nevezett uralkodó ezzel „tető alá hozta a Szent István által folytatott »feszített« egyházépítést – a középkori magyar állam egyik, de talán legfontosabb tartópillérét –, amely egyre szilárdabban tartotta egybe az országot. A zágrábi egyházmegye létrehozásával tulajdonképpen a Dunántúlon, vagy ha úgy tetszik, a nyugati országrészekben is befejeződött a »nemzeti« egyház megteremtése, amely a veszprémi, a győri és a pécsi püspökségek létrehozásával kezdődött meg. A »magyar« püspökségek száma ezzel elérte a tizenkettőt. Egyáltalán nem véletlen, hogy az egyházszerzés vége felé az uralkodó Árpád-házból kikerültek az első szentek is, s hogy a zágrábi egyházmegyét az első »magyar« szentnek ajánlották fel: Istvánnak, az állam- és egyházalapító királynak.”²² Főnséges nagy művének része, hogy Szent László a Szerémséget kivonta a bizánci egyház és állam hatósugarából, s lehetővé tette, hogy a középkori Magyarország egyik legfejlettebb vidékévé váljon. Szlavónia egyébként is már a honfoglalás óta magyar területnek számított. Szent László életműve mindent elmond kivételes nagyságáról: Magyarország a kereszténység megszilárdításával európai nagyhatalommá fejlődött, fontos törvényeket hozott, de azért „a törvények szigorát az irgalom szelídségével enyhítette”. Egy rendezett és gazdag országot hagyott maga után, működőképes gazdasággal, szilárd pénzrendszerrel. Az ő idejében „Pannónia annyira rendezetten, s gyarapodva virágzott, hogy boldog István király ideje óta törvény, szabadság és bőség tekintetében soha még ily csodálatosan nem csillogott”.²³

Merész vállalkozásnak tűnik Szent Istvánról, Szent Lászlóról és az Árpád-házi királyainkról, az államalapításról, a keresztény Magyarországról, első püspökeinkről, Asztrikről és Szent Gellértről, a pogánylázadásokról, a vármegyék születéséről, a kolostorok alapításáról és a korai templomépítésekről, az ország védelmének megszervezéséről, a végvári erődrendszer kiépítéséről, az államkincstár működéséről és a középkori kereskedelem megszervezéséről bármi újat mondani olyan jeles történétírók után, mint Györffy György, Moravcsik Gyula, Balanyi György, László Gyula, Szekfü Gyula, vagy akár Marczali Henrik és

Domanovszky Sándor. Kalapis Zoltán mégis megtalálta azt a területet, amelyről nagy-nagy beleérzéssel eredendően újat, izgalmasat tudott mondani. Ő nem a nemzeti történelmünknek a tájra történő kivetítődésének jeleit kereste, hanem a vidékünk megmaradt emlékeit fűzte történelmünk eseménysorához. Mintha az aracsi Pusztatemplom megroppant boltívei alatt állva kémlelné a környező világot, s az alkonyi homályból eléje sereglénének a magyar középkor lentségének meghatározó, nagy történelmi alakjai. A legfényesebb arcok láttán felkiált: „Micsoda sajátos és ékes európai keresztény vonulata ez egy egyébként is híres középkori uralkodócsaládnak, micsoda gyöngyfüzére az Árpád-háznak”, István, Imre és László után, a szentek és a boldogok hosszú menetével!²⁴ „Micsoda buzgó forrás, micsoda terebélyes családfa – összegezett egy másik számvetésében –; 450 év alatt az Árpádoknak tizenhét nemzedéke élt, név szerint huszónhat Árpád-házi uralkodót (fejedelmet, királyt, ellenkirályt) ismerünk.”²⁵ És bár a történész fölött a Pusztatemplomnak csak a romjai magasodnak, ő mégis úgy látja: István király az ország viszonylatában „olyan szilárd építőelemekre alapozott, hogy műve egy évezred próbáját is kiállta”²⁶.

Kiállta egy évezred próbáját, majd megroppant. Szent István nevét csak Zentán, Zomborban, Veprődön (Kršćić), Szilágyin (Svilojevo), Nagybecskereken, Aracson, Szajánban és Székelykevény viseli egy-egy templom, kápolna. Mind-egyiknek a főoltárán megtalálható képi ábrázolása is. Ezeket kevésbé ismert mesterek készítették, s legtöbbször azt a pillanatot örökítették meg, amikor István király fölajánlja koronázási jelvényeit, azaz országát a Nagyboldogasszonynak. „A történelem úgy hozta, hogy 1918 után a legyőzött ország testéről leszakított Bácskában, Bánátban és Baranyában István napja megszűnt piros betűs ünnep lenni, nem volt munkaszüneti nap. Emlékezete, ha visszafogottan is, a templomokban élt, de ott sem felhőtlenül: a nagybecskereki és a szajáni templom oltárképein Szent Istvánt az országcímerrel, a Szent Koronával és a többi koronázási jelvényel együtt festették meg. Ezeket hivatalos utasításra el kellett tüntetni, ami lefedéssel, lefestéssel meg is történt.” Az a lidércnyomás, amely a vajdasági magyarságot a pillanatnyi javulások ellenére nyolcvan éven át fojtogató érzésként, bénító félelemként tartotta hatalmában, az utóbbi időben mint-ha oldódna. „A Szent István-i hagyaték nemzeti színezete azonban fenntartás nélküli: ahhoz a nemzethez tartozunk, amelynek államszervezetét, keresztény intézményeit István király teremtette meg, függetlenül attól, hogy sokan az államhatárokon kívül kerültek, vagy más felekezethez tartoznak.”²⁷

VÉGVÁRI HARCOK, FELKELÉSEK ÉS FORRADALMAK

Csanádnak Ajtony ellen vívott küzdelme valamikor 1009 körül talán az első olyan háborúja volt a vidékünknek, amelynek eseményei rekonstruálhatók, a fennmaradt krónikák és történeti források alapján következtetni lehet a „fekete magyarok” ellen vezetett hadjárat jelentőségére, az államalapításban és a királyi központi hatalom megerősítésében játszott szerepére. Az ősi magyar hitnek és szokásrendnek elkötelezett Koppány- és Gyula-hívek, továbbá a velük szövetező kabarok, bolgár-török, szláv és avar néptörödékek utoljára tettek kétségbeesett kísérletet különutas elképzelésük politikai realizálására, Csanád vezér azonban csapataival véresen felszámolta a rebellesek táborát. A Csanád nyomában járó Gellért püspök rövid idő alatt megszilárdította az egyházi hatalmat, s ezzel úgy tűnt, hogy a pogány zendülők István király országában elveszítették utolsó menedéküket is. Hogy ez mennyire nem így történt, annak István király két kiváló segítőtársa – az államalapító szent király 1038-ban bekövetkező halála után – maga is tanúja lehetett, Gellért püspök maga is áldozata lett a pogány magyarok zendülésének.

Baranyai Júlia említette a *Vízbe vesző nyomokon* című művében, hogy István király korában az ősvallás rendjéhez tartozó, az ősi magyar hitvilág elemeit őrző dunántúli törzsek fiai a pogányok ellen vívott háborúk elől Erdélybe menekültek, ahol a Gyula uralma alatt még elevenen éltek a pogány hagyományok. De mert elszakadni már akkor sem volt könnyű, az ifjak titokban hazajártak leánykérőbe. S hogy megadják a módját, sámánt is hoztak magukkal az éjszaka érkezők. Az elképzelt hazatérésről írt sorokban mintha a Tanárnő rokonszenve és együttérzése kísérné őket: „El lehet képzelni, a zombékok lakói is milyen haladéktalanul estek vissza a régi vallás ígézetébe, amint kikémlelve a farkasleső lyukon, megpillantották a szemfényvesztő sámáni kellékeket: a Csaba fején a szarvakat vagy madárszárnyakat, mellén a Napot és Holdat jelképező, csillogó, apró tükröket. Milyen közeli, édes reminiscenciákat ébreszthetett fel bennük a sámáni köntös szegélyén halkan rezdülő csengetyűk ezüstös hangja... A Csaba mögött sötéten, titokzatosan bontakozott ki a violaszínnel átítatódott, palaszürke téli égbolt, s a lábán maradt nádas szennyes-sárga háttéréből a lóhátas kérő hallgatag, mozdulatlan alakja.”²⁸ A regősénekek tanúsága szerint innen ered, hogy a „keleti” (erdélyi) és a „nyugati” (dunántúli) székelyeknek oly sok közülük volt egymáshoz. Annyi bizonyos, ősi mese- és hiedelemvilágunk mélyén ma is felfedezhetők pogányságunk mindmáig élő elemei, és mi – kései utódok – joggal vagyunk büszkék örökségünkre.

Egy későbbi, immár több évszázados háború egyik feledhetetlen hőse Zrínyi Miklós, a költő, a hadvezér és a politikus Kalapis Zoltán legkedveltebb történeti alakjai sorába tartozik, magát a Zrínyi családot pedig a nemzetért tett szolgálataik alapján az Árpád-házi és a Hunyadi-dinasztia sorában tartja

számon. Amikor a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár kéziratárában és könygyűjteményében a féltve őrzött Zrínyi-könyvtár föliánsai és kötetei fölé hajolt, nem titkolt megindultság vett erőt rajta. Az volt a benyomása Zrínyi Miklós szelleme ott lebeg felette, „mintha jelenlétét is érezni lehetett volna a levegőben, alighanem most is a magukra hagyott végekért aggódott, bár lehet, hogy ez csak a peremvidéken élő kisebbségi ember beteges képzelődése volt, amelytől szabadulni nem tud: megüli hétköznapijait és ünnepeit”.²⁹ Valami ehhez fogható megindultsággal kereste fel Ozalyt, a Frangepánok és a Zrínyiek XVI. és XVII. századi sasfészkét, ahol Zrínyi Miklós született, Csáktornyát, ahol viszont már nincs magyar, aki a nagy költőre és államférfira emlékezne, hiszen Muraköz a végérvényesen felszámolt peremvidékeink sorába tartozik. A történetírás úgy tartja, hogy gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, az állandó és önálló magyar hadsereg megteremtésének rendíthetetlen híve 1664. november 18-án a kersaneci erdőben megtartott vadászon egy megsebzett vadkan áldozata lett. Nem egészen hét évvel később, 1671 áprilisában Bécsújhelyen a császári udvar Habsburg-összeesküvés vádjával lefejeztette öccsét, Zrínyi Pétert is, s ezzel megpecsételődött a nevezetes család sorsa. Három évtized sem kellett hozzá, hogy a két híres Zrínyi, Miklós és Péter szerencsétlen, illetve erőszakos halála után a „nevezetes család származásfájának két utolsó ága is letört”. Zrínyi Ádám, a költő és hadvezér egyetlen fia 1691. augusztus 15-én huszonnyolc éves korában a véres és kegyetlen szalánkeméni csatában vesztette életét, Zrínyi János, a horvát bán ugyancsak egyetlen fia pedig 1703. november 3-án, ötvenhárom éves korában, börtönben, embertelen körülmények között pusztult el. „A Habsburgok föllélegezhetnek: velük kiveszett a dalmáciai Šubićokra visszavezethető, négyszáz éves múltra visszatekintő horvát-magyar família, amely különösen a XVI. és a XVII. században nagy szerepet vitt a katonai és a politikai életben, a magyar irodalom megteremtésében, a bécsi abszolutizmus elleni küzdelemben. (...) A Zrínyi név egyébként a XVI. és a XVII. században úgy csengett, mint Hunyadié a XV-ben.”³⁰ Zrínyi János halálakor beteljesültek apja szavai, aki egykoron ilyen sorokat vetett papírra: „méreg és veszedelem fekszik a bécsi ígéretek alatt”. Ha a császári udvar egy pillanatban gondolt is arra, hogy Zrínyi Ádámot az osztrák zászló alatt küzdő magyar csapatok főparancsnokává teszi, hamar elállt e szándékától, kockázatosnak ítélte, hogy egy Zrínyi álljon a császári csapatok élén. Meg talán tehetsége sem volt igazán ehhez a Zrínyi-utódnak. Mindenesetre neki is ott van a helye a Zrínyiek sorában, akik előtt kellő megindultsággal hajtott fejet az utókor történésze, aki éppen hősokeket keresett népe vizsgálatására.

JEGYZETEK

- ¹ Berez Sándor: Pusztatemplom, egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története; Temerin, 1970, 179. p.
- ² Különös, hogy éppen a régész Szekeres László nem ismerte fel Berez Sándor könyvének jelentőségét. Könyvismertetőjében abban marasztalta el, ami a Pusztatemplom történetét feldolgozó könyv erénye. A szerző páratlanul gazdagon idézett forrásanyagát elavultnak, ósdinak és feleslegesnek minősítette, s nem vette észre, hogy az aracsi templom történetének kutatója a műemléket visszahelyezte a magyar nemzet korabeli történelmébe. Szekeres László bírálata mintha a hivatalos jugoszláv véleményeknek adott volna hangot. – Szekeres László: Id. Berez Sándor: Pusztatemplom – Egy darab Szentföld; Üzenet, 1971, 368. p.
- ³ Nagy Sándor: Dombó; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1974, 22 p. + 67 tábla
- ⁴ Rokay Péter: Salamon és Póla; Újvidék – a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1990, 265 p.
- ⁵ Kalapis Zoltán: Olthatatlan máglya a Balkán-félszigeten (1989); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 188–119. p.
- ⁶ Kalapis Zoltán: Az utolsó tiszai komp (1983); In: Régi vízivilág a Bácskában és a Bánátban; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1993, 83. p.
- ⁷ Ennek illusztrálására álljon itt a bulkeszi téгла néven ismert régészeti lelet Kalapis-szerű bemutatása: „III. Béla a szervezett adminisztráció és az írásos ügyintézés egyik úttörője volt, megszervezte a királyi kancelláriát, amely azután századokon át a jogi írásbeliség legfontosabb központjaként működött. A bulkeszi téгла a korai írásbeliségnek egyik sajtószerű példája. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy III. Béla korából maradt fenn a magyar írásbeliség első összefüggő szövege, a Halotti beszéd és könyörgés, s hogy éppen III. Béla király névtelen kancelláriai jegyzőjének, a híres P. mesternek (Anonymusnak) szellemi terméke a Gesta Hungarorum, azaz A magyarok cselekedetei című irodalmi mű. – Kalapis Zoltán: A téglagyártás évszázadai (1997), In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 155. p.
- ⁸ Kalapis Zoltán: Bazilita monostorok Észak-Bánátban (1989); In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1995, 18. és 21. p. – Másutt a reményeit így fogalmazta meg: „Hinni szeretnénk, hogy már megszületett az az ember – egy új Berez Sándor –, aki majd érdemesnek tartja, hogy erre az önismeretünk számára oly fontos alaplőre egy emberlelet áldozzon, s talán megvannak azok az intézmények, alapítványok is, amelyek majd megadják az e vállalkozáshoz oly nélkülözhetetlen anyagi fedezetet.” – Az aracsi Pusztatemplom – Uo.; 49. p.
- ⁹ Kalapis Zoltán: Egy „elszört” XIII. századi magyar emlék Szerémségben (2000); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 78. p.
- ¹⁰ Kalapis Zoltán: A bélakúti apátság dunai erődje (1987), In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1995, 28. p.
- ¹¹ Kalapis Zoltán: Várromok a Bácskában és a Bánátban (1986); Uo.; 71–72. p.
- ¹² Kalapis Zoltán: Egy Árpád-házi herceg szlavóniai sírja (1991); Uo.; 89. p.
- ¹³ Kalapis Zoltán: Corvin János utolsó útja (1993), Uo.; 132. és 139. p.
- ¹⁴ Uo.; 142. p.
- ¹⁵ Uo.; 145. p.
- ¹⁶ Uo.; 148. p.
- ¹⁷ Kalapis Zoltán: Váradi Péter „selymes” bácsi vára (2004); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 77. p.
- ¹⁸ Kalapis Zoltán: Első királyunk emlékei az Alvidéken (2000); Uo.; 36. p.

- ¹⁹ Kalapis Zoltán: A születéstől a koronázásig: Vajk fejedelemből István király (2000); Uo.; 10. p.
- ²⁰ Kalapis Zoltán: Az államalapító alvidéki ellenfelei és segítőitársai (2000); Uo.; 25. p.
- ²¹ Uo.; 19. p.
- ²² Kalapis Zoltán: „Szent királyok közt drágalátus gyöngy” (1994); Uo.; 45. p. – A zágrábi püspökség meghatározó alapja volt a későbbi magyar–horvát államszövetségnek Ez a „kényszerházasság” csaknem nyolcszáz évig tartott. Előbb az egyház önállósult 1852-ben, majd 1918-ban Horvátország is kilépett a Monarchiából, de tényleges önállóságát, államiságának megteremtését a XX. században érte el. – Uo.; 49. p.
- ²³ Uo.; 55. p.
- ²⁴ Kalapis Zoltán: Egy Árpád-házi herceg szlavóniai sírja (1991); In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó 1995, 96. p.
- ²⁵ Kalapis Zoltán: A születéstől a koronázásig: Vajk fejedelemből István király (2000); Uo.; 8. p.
- ²⁶ Uo.; 17. p.
- ²⁷ Kalapis Zoltán: Első királyunk emlékei az Alvidéken (2000); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 42. p.
- ²⁸ Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon – Fejezetek a Dráva-szög történetéből; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1977, 32. p.
- ²⁹ Kalapis Zoltán: A Zrínyi-család emlékei Ozalytól Szalánkeménig (2005); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 109. p.
- ³⁰ Uo.; 112. p.

Zoltán Kalapis and spiritual home-defence (IV)

The study is about Zoltán Kalapis, an excellent researcher of the region’s cultural history, and his work. As the Hungarian daily Magyar Szó’s “roaming reporter”, Kalapis first came across questions which, besides individual fates, reveal the futurlessness of the whole community in the disorder of the dilapidating Hungarian houses in the Banat region, where Hungarians live in scattered communities. Zoltán Kalapis started his career as the chronicler of the Banat region, and kept returning to this region throughout his very successful research work. He described the Hungarian “down region” (his nickname for Vojvodina) in such a way that all the Hungarian national history revealed its real beauty and richness, which can only be conceived dimly today. However, for him the notion of history is obviously more and broader than what is defined and described as a unified structure, be it with changing contents, by history’s thought history. In the centre of his approach there are two always expandable principles: the materialised historical memory and the lifework of creative spirits.

Keywords: the history of Hungarians living in Vojvodina, Zoltán Kalapis, minority existence